

НАЦИСТСЬКА АНТИСЕМІТСЬКА ПРОПАГАНДА НА ТЕРИТОРІЇ "ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ ДНІПРОПЕТРОВСЬК": ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Стаття присвячена історіографічному аналізу еволюції дослідження нацистської антисемітської пропаганди. Автор висвітлює наукові здобутки в парадигмі юдаїки, визначає актуальні питання, що потребують подальших пошуків. Виділяє етапи та концептуальні підходи в сучасному дослідженні даної теми, дає їх характеристику.

Ключові слова: нацизм, антисемітизм, пропаганда, регіональна історіографія.

Статья посвящена историографическому анализу эволюции исследования нацистской антисемитской пропаганды в контексте исторического краеведения. Автор освещает научные достижения в парадигме юдаики, определяет актуальные вопросы, которые требуют дальнейших поисков. Выделяет этапы и концептуальные подходы в современном видении данной темы, дает их характеристику.

Ключевые слова: нацизм, антисемитизм, пропаганда, региональная историография.

This article lays a special focus on research evolution in historiographic analysis concerning Nazi - antisemitism propaganda within the historical country-study. The author aims to bring to the reader's concern the scientific achievements in Judaism and the up-to -date questions which are still open, characterizing and defining the periods and main approaches in modern study.

Keywords: nazism, anti-Semitism, propaganda, regional country-study.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем дослідження нацистського режиму в Україні в роки Великої Вітчизняної війни є питання, що пов'язане з нацистською антисемітською пропагандою як методу впливу на масову та індивідуальну свідомість. Інформаційно-психологічний тиск гітлерівського режиму на мешканців окупованої території займав чільне місце у системі парадигм Голокосту, колаборації, наслідків етнопонаціональних конфліктів.

В інформаційному суспільстві ХХІст., де відбувся перехід від культури слова до культури наочних образів, існує перспектива глобального маніпулювання суспільними масами. Сьогодні, як відомо, актуальними є комунікативні прийоми масового «гіпнозу», колективного навіювання, коли вже не людина створює інформацію, а інформація впливає на людину. Таким чином, пропаганда може привести людей як до соціальної гармонії, так і, навпаки, стати «зброєю масового знищення».

Характеризуючи пропаганду як метод маніпулювання масовою свідомістю, історик Алан Нельсон наголошує на її ключових концептах: умисних та систематичних спробах змінити сприйняття, емоції, важливості контролю передачі односторонніх повідомлень, скеровуванні поведінки цільової аудиторії [14]. Гітлерівський режим, завдяки спланованим комунікативним методам, реалізував нацистську політику геноциду та морально «нейтралізував» великі людські масиви.

Інформаційний пострадянський простір залишається вільним для трактування понятійного апарату, історіографічних регіональних досліджень антисемітських публікацій в періодиці часів окупації. Хоча видання 1941-1945 рр. важко розглядати як джерело достовірних історичних фактів, українські історики 90-х років розпочали серію наукових розвідок з об'єктивації джерельної бази. На жаль, належного узагальнюючого системного аналізу ще не отримано, якщо не враховувати фрагментарні дослідження методів агітаційно-пропагандистської кампанії нацистів.

З 2006 року юдофобський напрям публікаційної преси виділено в окремий предмет дослідження такими істориками як О.Салатою, Ю.Смілянською, М.Тяглим, Ф.Винокуровою, О.Гончаренком, Н.Сугацькою та ін. Проте, на нашу думку, проблема вивчення інформаційного впливу гітлерівської Німеччини на регіональному рівні, зокрема

у генеральному окрузі „Дніпропетровськ”, залишається актуальним.

Мета статті. Автор ставить за мету вивчити та проаналізувати основні історіографічні регіональні дослідження з нацистської антисемітської пропаганди, використовуючи принципи історизму, діахронізму, ідеографізму.

Виклад основного матеріалу. „Історіографічна криза” порубіжжя ХХ-ХХІ століття виявилася у зіткненні трьох систем світосприйняття: романтизму, позитивізму і неомарксизму. Хоча романтизм відіграв вирішальну роль в утвердженні ідеї „історизму”, фактично зосередив увагу на унікальності одиничних явищ в суспільній історії. Не залишає ведучих позицій когнітивний підхід, що розглядає „історичну думку” у контексті загальної історії, ментальності. До того ж „нове тлумачення” аутентичного марксизму дає змогу подолати соціологічний редукціонізм епохи ХХ ст. Автор статті також враховує те, що новітні історіографічні дослідження спираються на широкий діапазон підходів: соціокультурний, сцієнтистський, персонологічний, історико-інституціональний. Простежується концентрація уваги на мотиваційні та інформаційні аспекти моделі поведінки індивіду та соціальних мас, темпоральному поліформізмі, де переосмислюється проблеми тоталітарної свідомості, уніфікації соціально-психологічного зрізу суспільної життєдіяльності.

Аналіз радянської історіографії проблеми антисемітизму, Голокосту в Україні свідчить про те, що історики лише фрагментарно висвітлили у контексті Другої світової війни або Великої Вітчизняної війни. Для радянської історіографії характерним було й формулювання про загальне винищення нацистами „мирних радянських громадян”, що було відображенням специфічного підходу до розглядання „єдиної долі” єдиного народу, в який не вписувалися факти про цілеспрямоване винищення гітлерівцями євреїв. І тільки після розпаду СРСР і проголошення незалежної України стало можливим об’єктивне вивчення Голокосту в усіх ключових аспектах.

В українській історіографії Голокосту та в дослідженні проблеми нацистської антисемітської пропаганди можна умовно виділити три основні періоди історичних розвідок. Перший період (1991-1995 рр.) – поява перших публікацій, присвячених історії Голокосту в Україні та Європі. Щодо пропаганди, то періодичні видання років нацистської окупації, кіно-, радіо хроніки не були джерелом студіювання тематики Голокосту. У 1991 році вийшла у світ низка публікацій, присвячених 50-річчю трагедії в Бабиному Ярі. Найбільш значними роботами цього періоду відзначились такі дослідники як С.Єлісаветська, Ю.Ляховицький, І.Трайнін та ін. [8; 11; 30]. Ці розвідки в основному базувалися на радянських документах і мали стандартний контекст – доля євреїв України під час нацистської окупації була інтегральною частиною долі радянського-українського народу в цей період.

На другому етапі розвитку української історіографії (1996-2000 рр.) з’являються сегменти відображення антисемітської пропаганди в періодичних українських виданнях 1941-1944 рр. Вони здебільшого стосувалися аналізу видань окупованої України в руслі порівняння більшовицького та нацистського режимів у ставленні до єврейства. Так український історик А.Подольський [17] за період з 1998 по 2005 рр. вдало репрезентував тему Голокосту в сучасній українській історіографії. Дослідник дійшов висновку, що в наукових розвідках, які безпосередньо присвячені аналізу антисемітської пропаганди, періодична преса не виокремлюється в предмет дослідження.

Однак українські діаспорні історики з Канади та Філадельфії Іван Пол Химка та Іван Чайковський [32] зробили певний внесок у розробку даної проблеми. Починаючи з 1976 по 2008 роки вони невпинно піднімали питання про кількість українських жертв Голокосту, про відношення ООН до західноукраїнських євреїв, аналізуючи „Краківські вісті” та українські періодичні видання 1939–1945 рр. в антисемітському контексті.

В цей період стають актуальними регіональні аспекти проблеми Голокосту, які охоплюють Галичину, Поділля, Лівобережжя. Однією з найвідоміших робіт є монографія А.Круглова „Винищення єврейського населення на Лівобережній Україні (зона військової

адміністрації) у 1941-1942 рр.” [10]. Автор переклав з німецької мови більше 200 документів і дав їм наукові коментарі, проте ним не була розглянута нацистська пропаганда у засобах масової інформації як джерело розповсюдження ідей антисемітизму.

Цей актуальний напрямок дослідження продовжили Ю.Смілянська, Д.Титаренко, М.Тяглий [22; 27; 31]. Вони використали пресу окупаційного періоду як джерело вивчення історії Голокосту в Радянському Союзі, зокрема в Україні. Ними були охоплені такі регіони як Харківщина, Донеччина, Вінниччина та Крим.

Науковець Ю.Смілянська у 2000 році опублікувала узагальнюючу працю з регіональної специфіки антисемітської пропаганди [22]. Автор є одним із засновників бази даних „Преси окупаційного періоду”, де було включено 627 читацьких видань.

Існує одне з найбільш ємних свідощів антисемітської пропаганди у Харківському регіоні – легальна газета „На страже родини – народная стража и отряд самообороны», за редакцією М.Октана. Так, Ю.Смілянська зазначає, що в ході опрацювання видання, було знайдено чотири статті з підзаголовками „И здесь жида!”, які ілюструють способи нав'язування нацистських стереотипів поведінки українцям щодо євреїв.

Третій період дослідження нацистської антисемітської пропаганди – 2001-2006 роки.

Слід відзначити вихід у 2001 році праці українського історика М.Тягло „Нацистська антисемітська пропаганда в окупованому Криму та її місце у системі Голокосту” [31]. Можна спостерігати посилення наукового інтересу до регіонального аспекту вивчення теми нацистської пропаганди.

Поруч із практичною реалізацією так званого „остаточного вирішення єврейського питання”, з перших днів окупації нацистська пропагандистська машина намагалася розпалити у місцевого мусульманського та християнського населення ненависть до євреїв-зрадників. До проведення такої роботи були залучені місцеві друковані видання, які на своїх шпальтах звинувачували у масових вбивствах місцевого населення (до липня 1942 року 25 тис. кримчан) „жидівство”.

У 2002 році продовжив регіональну наукову розвідку С.Басс. У своїй публікації „Особливості Голокосту у Дніпропетровську (25.08.1941 - 25.10.1943) і проблеми увічнення пам'яті його жертв” [3] науковець порушив серед інших проблему рівня та ступеню контролю німецької влади дніпропетровських періодичних видань. У 2004 році С.Басс видає монографію „Книга Пам'яті воїнів-євреїв і жертв Голокосту у Дніпропетровщині” у 4-х томах. Історик намагається подати більш-менш сформований на архівних даних 16-тисячний список євреїв-воїнів Великої Вітчизняної війни, який розвінчує радянський стереотип бездіяльності та скореності євреїв нацистським злочинам.

Рік 2003-й відзначився критичним та порівняльним аналізом архівних джерел Дніпропетровщини, Харківщини та інших регіонів.

Досить обширною та репрезентативною є робота І.Шахрайчука „Ставлення населення Дніпропетровщини до нацистського окупаційного режиму” [35]. В окупаційному окрузі опинилася значна частина цивільного населення, яка зазнала усіх жахів нацизму. Німецька адміністрація розглядала цю людність, перш за все, як дармову робочу силу. Відповідно дніпропетровці підлягали ідеологічному зомбіюванню, важкій праці та фізичному винищенню, що формувало „заради життя” рух опору та колабораністичну взаємодію з окупантами.

В цей же рік виходить концептуальна за своїм змістом стаття С.Червінського „Провал нацистської пропаганди в Україні” [33]. У праці подається співвідношення антисемітських публікацій у центральних та регіональних українських періодичних виданнях. Підкреслюється, що антиєврейська пропаганда декларувала нав'язливе звинувачення жидокомун у злочинах сталінського режиму 30-х років, рекламувала та всіляко заохочувала українців до колаборації з окупантами. У свідомості читача формувався примітивний стереотип: все погане, антинародне, - ознака антиукраїнського жидобільшовицького режиму. Євреї у пресі проголошувалися основними винуватцями у розв'язуванні війни, навіювалась ідея, що лише „Німеччина та Держави Вісі” можуть

зупинити „жидівське поневолення”. Проте, якщо євреїв нацисти знищували відкрито, заявляючи про їх расову неповноцінність, то українців - приховано. С.Червінський зазначає, що жодна етнічна спільнота, навіть найчисленніша, не може почувати себе у безпеці, поки формується психологія ворожості хоча б до однієї з них. Фактично, це була основна психологічна причина провалу нацистської пропаганди в Україні. Загалом, як доводить науковець, нацистська пропаганда в Україні зазнала провалу внаслідок жорстокої й цинічної колоніальної політики Еріха Коха, яка унеможливила позитивні стосунки місцевого населення з окупаційною адміністрацією. Національні почуття українців було придушено, для німців вони залишалися людьми нижчої раси.

Продовжуючи наукові розвідки у 2004-2005 роках, такі історики-юдаїки як О.Андрющенко, О.Гончаренко, Ф.Вінокурова, О.Майборода зробили суттєвий внесок в уточнення ідеологічних засад нацистської пропаганди [2; 7; 5; 12]. Були розглянуті психологічні аспекти формування, методи та способи маніпулювання тоталітарною свідомістю на прикладі мешканців Київщини, Дніпропетровщини, Вінниччини.

Так, І.Павлюк здійснив історико-типологічний та ідеологічний аналіз легальної преси Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя [16]. На його думку, окупаційна преса рейхскомісаріату „Україна” пройшла два етапи свого розвитку: літо 1941 – весна 1942 рр. і весна 1942 – початок 1944 рр. Окупаційні видання дослідник поділяє на три категорії: районного (повітового) представництва, обласного представництва й спеціальні. Серед усіх публікацій виокремлено ті, що проводили антирадянську й антисемітську пропаганду, хоча констатується і наявність так званих „нейтральних” (тобто незаідеологізованих) статей.

Роздуми М.Тяглого щодо методології дослідження ЗМІ часів німецької окупації містять пропозиції щодо правильного розуміння і використання понятійного апарату, вироблення методики розв'язання завдань, пов'язаних зі створенням бази даних антисемітських видань [31]. Дослідник подає порівняльний аналіз преси колаборантів та офіційних пронимецьких газет, що підпорядковувались безпосередньо Міністерству пропаганди Рейху.

Виділив у самостійний предмет прояви Голокосту на території Сталіндорфського району Дніпропетровської області історик А.Венгер [4]. На матеріалах Державного архіву Дніпропетровської області було зроблено статистичне дослідження єврейських жертв даного району, охарактеризовано внесок єврейського гетто с.Любимівка у розбудову дороги Дніпропетровськ – Кривий-Ріг.

Слід відзначити важливу тенденцію щодо вивчення антисемітської пропаганди не тільки в періодичних виданнях окупаційної преси, але й в прокламаціях та юдофобських карикатурах. Відомий історик С.Авербух опублікував узагальнюючу фундаментальну працю з даного аспекту проблеми [1]. Згодом, у 2006 році, продовжив роздуми Д.Олехнович у статті „Роль антисемітської карикатури у пропаганді в окупованій нацистами Латвії” [15]. Фахівці підкреслюють, що кількість карикатур у 1942-1944 роках перевищувала періодичні видання вдвічі. Карикатура сильніше впливала на емоційну свідомість, чітко викарбовувала у підсвідомості інфернальний образ ворога.

Після чергової конференції з питань вивчення історії Голокосту у 2006 році розпочався новий виток наукових розвідок юдофобських публікацій окупаційної преси. Дослідники зазначають, що більшість накопичених історіографією матеріалів об'єднувала одна ідея – переконати читачів в існуванні „всесвітньої єврейської змови” і нав'язати думку про тотожність геноциду євреїв та винищення радянського народу. З цього року все більше вчених заявляють про унікальний характер Голокосту. Тобто розвинута поступово ідея полягала у тому, що з винищенням євреїв проводилась паралель із вигнанням нечистої сили на аутодафе. Антисемітизм та пристрасне бажання завоювати світ були двома взаємодоповнюючими основами нацистського плану.

Отже, юдофобія стала причиною смерті незчисленних неєврейських жертв Другої світової війни і спустошення більшої частини Європи. Водночас деякі з істориків вперше

заявили, що ефективність антисемітської кампанії виявилася доволі неефективною. Ця позиція має право на існування, проте потребує більш детального наукового обґрунтування. Фактично новий виток юдофобських розвідок полягає у спробі новітньої інтерпретації причин, подій та наслідків Голокосту для європейців в міжнародній ретроспективі в цілому.

У процесі вивчення проблеми регіональної преси окупаційного періоду, а саме її структури, методології дослідження та умов функціонування слід відзначити праці наступних науковців-юдаїків: І.Щупака „Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України” [36], М.Гона „Деперсоніфікація жертв: образ євреїв на шпальтах газети „Волинь” (1941-1943)” [6], В.Нахмановича „Деякі методологічні аспекти дослідження ЗМІ часів окупації” [13], Ю.Смілянської „Преса окупаційного періоду в Україні: створення, структура й попередній аналіз бази даних” [22], Д.Титаренка „Умови функціонування окупаційної преси на території України (зона військової адміністрації)” [27], Б.Чернякова „Окупаційна преса рейхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941-1943 рр.)” [34], В.Яременка „Преса в рейхскомісаріаті „Україна” під час німецької окупації у липні-грудні 1941 р.” [37].

Автори розглянули антисемітську нацистську пропаганду як засіб розповсюдження ідей шовінізму, расизму в інформаційному суспільстві ХХ ст. Тому ХХІ ст. покликано усвідомити моральні уроки тоталітарного навіювання з метою утвердження толерантності, демократизму і пацифізму в міжнародному просторі.

Аналіз публікацій окупаційних газет Дніпропетровщини зробив В.Клец, який поділяє позицію істориків у тому, що преса виконувала функції ідеологічного рупора, професійно обробляла свідомість населення, вселяла думку про необхідність співробітництва з окупаційною владою, переконувала у тому, що Німеччина проводить „справедливу і визвольну війну” [9].

У 2008 році історіографічне студіювання з даної проблеми було суттєво доповнене низкою статей. Так, Н.Сугацька вирізняла з моноліту окупаційної преси аспект колабораціоністської преси та умов її діяльності. Зокрема, було опубліковано роботу під назвою „Колабораціоністська преса та ставлення Південної України до антисемітської пропаганди окупантів” [24]. О. Сучкова у праці „Антисемітська пропаганда на сторінках окупаційної преси міст Сталіно, Бахмута, Горлівки та Костянтинівни (1941-1943 рр.)” [25] прагнула висвітлити антиєврейські декларації на сторінках газет „Донецький вестник”, „Бахмутская правда”, „Голос Донбаса”, „Костянтинівські вісті” та „Український Донбас”. Було встановлено структурні особливості зазначених періодичних видань, створено класифікацію змісту статей антисемітського спрямування. Окрему увагу було приділено висвітленню питання формування єврейської армії: навіювання у свідомості читача єврейського боягузтва, невідданості „єврейських елементів” до військової муштри.

Цілеспрямоване вивчення методів ведення психологічної війни німецькою окупаційною владою розпочалося лише в останні кілька років. Питання застосування пропагандистських технологій під час Великої Вітчизняної війни порушується у роботі О.Салати „Роль радіо у формуванні інформаційного простору України в період Великої Вітчизняної війни” [19]. Очікувалося, що через брак правдивої інформації населення України через радіо сильніше захопиться ідеологією нацизму як єдино можливою, звикне до думки про неминучість світового панування Німеччини та необхідність повного підкорення окупантам.

Минулі 2010-2011 роки відзначились появою великої кількості публікацій з поглибленим аналізом різноманітних аспектів подій Голокосту, що відбувались на українських землях; виявлено спільне та особливе в прояві Голокосту на окупованих територіях України у порівнянні з іншими регіонами колишнього СРСР, Східної та Західної Європи. Так, у праці В.Нахмановича „Голокост як наукова світоглядна проблема. Погляд з України” [13] та М.Слободянюка „Трагедія євреїв України в роки Другої світової війни” [21] здійснено як реконструкцію історичних подій, так й інтерпретацію

цивілізаційних аспектів Голокосту з іншими проявами геноциду у світі. Проте автори лише побічно зачіпають дані про функціонування періодичної преси в окупованій Україні, залишаючи поле пошуку для новітніх розробок систематизації публікацій періодичних видань, радіо-, кінохронік.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, наявні історичні здобутки в руслі історіографії даної теми свідчать про вирішальний вплив нацистської пропаганди у розв'язанні Голокосту та поширенні ідеї юдофобії серед місцевого населення України. Деякі напрямки сучасних досліджень антисемітської пропаганди тільки формуються. Актуальним залишається комплексний аналіз методів та принципів нацистської пропаганди з використанням досягнень не тільки історичної науки, але й психології, соціології, політології, із врахуванням зарубіжного досвіду вивчення проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух С. Гитлеровская пропаганда юдофобии в прокламациях и карикатурах / С.Авербух. – К., 2005. – 224 с.
2. Андрущенко О. Окупаційна преса Дніпропетровщини (1941-1943 рр.): маніпулювання свідомістю аудиторії / Вісник: 36 наук. статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіа лінгвістика. Кіномистецтво.– Вип.3.– К., 2004. – С.157-165.
3. Басс С. Особенности Холокоста в Днепропетровске (25.08.1941-25.10.1943) и проблемы увековечивания памяти его жертв / С. Басс // Проблемы Холокоста в Украине. – 2002. - №1. – С.15-18.
4. Венгер А.Г. Голокост на території Сталіндорфського району Дніпропетровської області в період війни / А.Г.Венгер // Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 12-13 травня 2005 р./ ред. кол.: С.І.Світленко /відповідальний редактор/ та ін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С.199-204.
5. Вінокурова Ф. Вінницька обласна окупаційна преса 1941-1944 рр. у науково-довідковій бібліотеці Державного архіву Вінницької області як джерело вивчення ідеології і практики геноциду / Ф.Вінокурова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського.– Вип.13.– К., 2004.– С.449-460.
6. Гон М. Деперсоніфікація жертв: образ євреїв на шпальтах газети „Волинь” (1941-1943рр.)/М.Гон // Наукові записки: Збірник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2006.– Вип.31. – С.113-121. – Серія „Політологія і етнологія”.
7. Гончаренко О. Роль окупаційної преси в політиці Голокосту в Україні (на прикладі Київщини) / О.Гончаренко // Вісник Східноукраїнського Національного університету ім.В.Дала. – Луганськ, 2004. - №9 (79). – С.44-51.
8. Єлисаветська С.Я. Історія єврейського народу: Курс лекцій: Навч. посібник для студ. вузів / С.Я.Єлисаветська. – К., 2000. – 431 с.
9. Клец В.К. Взаимоотношения нацистских оккупационных властей и фольксдойче в оценке современной отечественной историографии / В.К.Клец // Проблемы Холокоста в Украине. – 2007. – №2. – С.10-17.
10. Круглов А.О. О составлении и перспективах исследования Холокоста на Украине / А.О.Круглов // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть / Збірник наукових праць. – К.: Інститут Юдаїки, 2000. – С.229 – 231.
11. Левітас Ф. Євреї України в роки другої світової війни. / Фелікс Левітас.– К., 1997. – С.93.
12. Майборода О.М. Ідеологічні засади нацистської політики в національному питанні / О.М.Майборода // Друга світова війна і доля народів України: тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С.49 -50.
13. Нахманович В.Р. Голокост як наукова світоглядна проблема. Погляд з України / В.Р. Нахманович // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: у 2-х книгах / [редколегія: В.А. Смолій (голова), О.Є.Лисенко / відповідальний редактор) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2010. - Кн.2. – 2011. – С.863.
14. Нельсон А. Политические манипуляции или покорение толпы. / Алан Нельсон. — М.: Наука, 1999. - 342 с.
15. Олехнович Д. Роль антисемитской карикатуры в пропаганде в оккупированной нацистами Латвии (1941-1945 рр.) / Д.Олехнович // Проблемы історії Голокосту: Науковий журнал. – Випуск №3. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – С.7-25.
16. Павлюк І. Хрестоматія легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 рр. / І.Павлюк, М.Мартинюк. – Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2005. – 428 с.
17. Подольський А.Ю. Тема Голокосту в сучасній українській історіографії: проблеми наукових досліджень та інтерпретації / А.Ю.Подольський // Друга світова війна і доля народів України: тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С.13-14.
18. Салата О.О. Інформаційно-ідеологічна політика німецької окупаційної адміністрації щодо етнічних німців в Україні в 1941-1944 рр. / О.О.Салата // Сумська старовина, 2009. – №28-29. – С.64-71.
19. Салата О.О. Роль радіо у формуванні інформаційного простору України в період Великої Вітчизняної війни / О.О.Салата // Університет. – 2009. – №3. – С.36-44.

20. Салата О.О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941-1944 рр.) / О.О.Салата / Монографія. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 361 с.
21. Слободанюк М. А. Трагедія євреїв України в роки Другої світової війни / М.А.Слободанюк // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К., 2011. – С.497-503.
22. Смилянская Ю.В. Отражение Холокоста в прессе оккупационного периода на территории Украины / Ю.В.Смилянская // Катастрофа еврейства под час Другої світової війни. Матеріали VII наукової конференції. – К., 2000. – С.300-304.
23. Смилянская Ю.В. История одной редакции (газеты «Украинское слово» и «Новое украинское слово») / Ю.В.Смилянская // Тень Холокоста. Материалы II Международного симпозиума «Уроки Холокоста и современная Россия». – М., 1998. – С.140-145.
24. Сугацька Н.В. Колабораціоністська преса та ставлення населення Південної України до антисемітської пропаганди окупантів / Н.В.Сугацька // Сумська старовина. – 2008. – №25. – С.69-75.
25. Сучкова О.Ю. Антисемітська пропаганда на сторінках окупаційної преси міст Сталіно, Бахмата, Горлівки та Костянтинівни (1941-1943 рр.) / Ю.О.Сучкова, В.І.Солдатова // Історичні і політологічні дослідження. – 2008. – №1-2. – С.57-63.
26. Трещачова О.Д. Нацистська пропаганда на окупованих територіях Дніпропетровщини / О.Д.Трещачова // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний Альманах. – Дніпропетровськ, 2009. – №1(63). – С.34-37.
27. Титаренко Д.М. Окупаційна преса як джерело з історії геноциду єврейського населення Одеси / Д.М.Титаренко // Велич подвигу народного зб. Наукових статей міжнародної конференції присвяченої 60-річчю перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній Війні, 8 квітня, 2005 р./ головний редактор Н.М.Якупов; Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова, Історичний ф-т. – Одеса, 2006. – С.179-184.
28. Титаренко Д.М. Висвітлення взаємовідносин України та Німеччини на сторінках окупаційної преси Донбасу (1941-1943 рр.) / Д.М.Титаренко // Вопросы германской истории: Сб. науч. ст. / ред. кол. СИБобылева и др. – Д., 2000. – С.43-49.
29. Ткаченко М. Функціонування українських музеїв під час німецької окупації 1941-1944 рр. / М.Ткаченко // Вісник Київського інституту „Слов'янський університет”. – 2001. – №11. – С.122-132.
30. Трайнин И.П. Расовая политика гитлеризма и антисемитизма / И.П.Трайнин // Черная книга: О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупационных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941-1945 гг. / Сост. под ред. В.Гроссмана, И.Эренбурга. – Вильнюс : ЙАД, 1993. – С.482.
31. Тяглий М.І. Методика поширення нацистських пропагандистських матеріалів на окупованих радянських територіях: публікації служби „Ostrau-Artikeldienst” / М.І.Тяглий // Проблеми історії Голокосту. – 2005. – №2. – С.164-171.
32. Химка І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні, 1939-1945 рр. / І.Химка, І.Чайковський.– Філадельфія-Київ, 1976.– 19 с.
33. Червінський С. Провал нацистської пропаганди в Україні (1943-1944 рр.) / С.Червінський // Історичний журнал. – 2003. – №2. – С.54-58.
34. Черняков Б. Окупаційна преса рейхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941-1943 рр.) / Б.Черняков // Наукові записки: Збірник. – К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2006. – 161 с. – Серія „Політологія і етнологія”. Вип.31. – С.51-58.
35. Шахрайчук І.А. Ставлення населення Дніпропетровщини до нацистського окупаційного режиму (1941-1943 рр.) / І.А.Шахрайчук, М.А.Слободанюк // Наддніпрянська Україна. Історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2003. – С.219-240.
36. Щупак І. Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України / І.Щупак // Проблеми історії Голокосту. – 2006. – №3. – С.147-175.
37. Яременко В.М. Контроль за пресою в „Третьому Рейху” та рейхскомісаріаті „Україна”: порівняльний аналіз / В.М.Яременко // Київська старовина. – 2007. – №6. – С.110-12.